

PROLIHANGSZEREK

A gépzene a népzeneig

Írta: SUPKA GÉZA

Magyarországon a fiskálisnak, az ujságíróknak és az archeológusnak mindenhez kell értenie — mondotta néhai való derék direktorom, Hampel József, a régészet nagyhírű egyetemi professzora s nagyobb bizonyosság okául latinul is megismételte e tantétel rám vonatkozó értelmét: — *Archaeologus fit, non nascitur!* (Régésszé lesz az ember, nem születik annak.) S ezzel — agyó, szép álmaim a népvándorlások keleti forrásainak felkutatásáról! — máris nekiülhettem első „tudományos“ munkámnak: a Bécsben akkor nemrég elhunyt híres műgyűjtő, Welles István hangszerhagyatéka feldolgozásának. A dolog nem is volt egészen érdektelen, mert megtanultam apránként, mi a különbség a lyra és a lant, a theorba és a gitár, a spinét és a Franklin-zongora között, sőt nagy gyönyörűséggel Boucher remekbe készült festményeit is felfedeztem a Marie Antoinette hárfáján, amelyet Nemzeti Múzeumunk őriz.

Hangszertörténeli „kutatásaim“ eredménye azán a Tudományos Akadémiára nézve az a lesújtó és örökre megbélyegző eredménnyel járt, hogy Isov Kálmánnak, a Nemzeti Múzeum zenetörténeli gyűjteményének mostani igazgatójával együtt megszenteltelítettük a tudományok szent hajlokát s a mindenféle, vezetésem alatt rekonstruált régi, kuriózus hangszerekkel koncertet rendeztünk a Tudományos Akadémián — úgy látom, ezt a merényletet az azóta eltelt 30 év óta sem bocsátja meg nekem a tudós társaság — s clavicinen, clavicembalon, pochette-en, viola d'amour-on s egyéb barok és rokokó instrumentumokon megszólaltattuk Lullyt, Stradellát, Boccherinit. Kicsit nagyképű és szerfölött unalmas kísérelő előadásom a régi hangszerekről aztán meg is jelent végtem számú folyólatokban Sogh József Zenelelap-jában, amely aztán — úgy hiszem, e cikksorozat kitünő hatása következtében — rövidesen és szeliden jobblétre szenderült.

A világ legrégebbi orgonájánálunk van

Bevezetőnek el kellett ezt mondanom — Szent Ágoston is bevallotta a maga ifjúkori bűneit — hogy magyarázatlát adhassam annak, mi okból kerestem fel egy szép napon Kalmár János, a Nemzeti Múzeum nagykecsütségszerű konzervátora, hogy megbeszélje velem a világ egyik legszenzációsabb római-kori leletének, az Óbudán lelt víziorgonájának töle megkísérelt rekonstrukcióját. A lelet maga a kitünő Nagy Lajosnak, az aquincumi múzeum őrének érdeme, aki ezzel az emberiség legrégebbi s egyelőre egyetlen géphangszerét hozta napvilágra. Ezt az automatikus síporgonát egy vagyonos aquincumi, római-kori polgár ajándékozta az ottani önkéntes tűzoltók céhének, akik nyilván már 1600 évvel ezelőtt is úgy gondolkodtak, hogy minden külső tűznél fontosabb a belső tűz eloltása, éspedig borral, amelynek termelését Probus császár erőszakolta Pannoniában a legionáriusai által, akik sztrájkba is léptek, amiért a szőlőforgatásnak nem katonához illő mesterségébe fogta őket. A vizet viszont a derék aquincumi tűzoltók csupán arra használták, hogy azzal hajtassák szépen szőlő orgonájukat, amelynek hangja mellett duplán jól esik a Lacus Pelso (Balaton) melletti hegyek leve.

Ennek az aquincumi *hydraulos*-nak (az egész *hydraulika* a víziorgonáról vette a nevét: *hydor* = víz, *aulos* = síp) egyik késői utóda volt az a *panharmonium*, amelyet a bécsi Johann Nep. Mälzl épített — *Kempelen* Farkas támogatásával — a 19. század elején, s amelynek számára *Beethoven* írta híres „*Die Schlacht bei Vittoria*“-ját hálából, amiért Mälzl az akkor már süketedő zenetítán számára hallókészüléket szerkesztett. Mälzl emlékéit — aki tudvalevőleg a taktus-ütő metronom-szerkezetet is feltalálta — *Beethoven* különben a 8. szimfóniában is megörökítette s így hatalmas lépéssel vitte előre a gépzene dolgát, amelyet már előtte is, mint új művészeti lehetőséget, felfedezett *Haydn*, amikor — az ugyancsak magyar földön keletkezett szimfónikájában — merev

ritmikával megszólaltatja a leszaladó óraművet, és felfedezett *Mozart* is a halála évében, amikor automata-orgona számára írt eredeti kompozíciókat.

Eric Satie, George Auric, Igor Strawinskij („Tűzmadár“), Whiteman, Hindemith („Triadikus balett“), Ravel („L'heure espagnole“), Honegger („Pacific 231“), Martiniz („Half time“), Krenek („Sprung über den Schatten“), Ernst Toch, Carol Rathaus („Lieder ohne Worte“), egészen Reinitz Béla legfrissebb, mulatságos orchesztrion-persziálságát, amelyet a „Barlangvasút“ számára írt, — mind egy-egy lépcsőfoka annak a diadalútnak, amelyet a gépzene az aquincumi víziorgonától máig megtett.

A kintorna hazája

Annál szembetűnőbb, hogy a gépzene ilyen diadalmas feltörésének korában a legtipikusabb géphangszer, a *verkli*, kipusztulóban van. A *verkli*, amelyet a magyar közigazgatási nyelv, nyelvészetileg igen helytelenül, bár értelme szerint annál találékosabban, *kintornának* nevezett el. Holott a kintorna, vagyis a középkori *quinterna*, húros hangszer volt, persze szintén gépszerű szerkezet, amelyet *verkli* módjára hajtottak. Ennek utódja volt aztán a sípláda, amelyet pl. Juzsnij használt fel olyan ötletesen az „Udvari zenészek“ jelenetében s csak ebből fejlődött ki a 18. század végén a *verkli*. 1780-ban a *Magyar Hírmondó* emlékezik meg róla ilyen néven első ízben. Persze Ausztriából kaptuk, amely viszont a régente osztrák uralom alatt álló talián *Novara* várostól kapta ezt a tipikusan külvárosi hangszert.

Mert nem szabad elfelejtenünk, hogy Itália nemcsak a hangszerek királynőjének, a cremonai hegedűknek a hazája, hanem itt keletkeztek a tipikus prolihangszerek is: a *verkli*, a harmonika, a szájharmonika és az okkarina.

Amikor most tíz éve lapom megbízásából hosszabb riportúton jártam Itáliában, kirucantam ide Novarába is, ahol a svájci taljánok az évszázadok során leszüremkedtek s Olaszországnak olyan fűrfaragó néprétegét alkották, mint Erdélyben a székelység. S érdekes, hogy a régi magyar orgonaépítésnek is egyetlen hiteles nevű mestere székely ember volt, egy bizonyos *Kájoni János* nevű 17. századi franciskánus, akinek nyomai után 1915 tavaszán kutattam erdélyi faluzás közben. Ez a csiki guardián olyan megkésett renesszánsztori polihisztor volt: írt egy katolikus magyar énekeskönyvet, írt latin grammatikát, fölfedeztem egy fűvészyűjteményét, kalendáriumsínáló volt, építőmester volt, önmaga eszkábált össze egy könyvnyomdát, amelynek a betűit is maga faragta ki, piktör volt, aki megfestette a máig is fennmaradt arcképét, faszobrász volt, aki ügyesen faragott pufók rézangyalkákat, muzsikusként s főként orgonaépítő volt. Orgonájának, sajnos, már csak a hült helyét találtam: hős halált halt, mert sípjainak ónanyagára való tekintettel mingyárt a háború elején ágyugolyóbnak rekvirálták. Ebben a formájában most talán valamilyen, a Szan vidékén elesett szegény muszkának muzsikálja mindörökké a fülébe a *Circumdederunt*-ot.

A verkli dicsőséges élete és halála

Novara volt tehát másfél évszázadon keresztül a világ *verkli*-központja. Itt készültek a fahengerek, amelyekbe rácsavart papírosminta szerint beleverték a réznyelveket a megfelelő helyeken, s ezek aztán megszólaltatták a kellő hlyen és időben a hangbillentyűket. Voltak itt külön zeneműkiadó cégek, amelyek csak azzal foglalkoztak, hogy a mindenkori slágerek kottáit átültették a *verkli*-henger számára való papírpátrónokra. Más műhelyek csak a *verkliszekrények* külső kiállításával: alpesi tájak, vízeselek festésével foglalkoztak; sőt volt olyan is, amely automatikusan, a *verkli* forgásával együtt mozgó bábukkal ékes „teátrumot“ készített a *verkli* elejére, nagyobb csáberő okából. Innen szállították Középeurópába, Középeuró-

rikába, sőt még Jávába is százzszámra verklit. A legnagyobb novarai *verkligyár* havonta 45 verklit küldött ki a nagyvilágba, sőt rendszerint a közeli Frosinone faluból kerültek ki a legjobb *verkli*-„virtuózok“ is, akik elkísérték hangszerüket az Ujvilágba. A novarai *verkligyártás* diadalúnnepe az volt, amikor Cremona — a hegedűkészítés klaszikus fővárosa — odáig ereszkedett le, hogy piactere számára, városi költségen megrendelt egy óriási, 124 billentyűs *verklit* nyilvános áncmulatságai számára. Ez a *verkli* egész zenekart pótolta. Ez volt az utolsó, dicsőséges fellobbanása a *verkli*-kultúrának. Ettől kezdve mindjobban elhanyagolt három veszedelmes ellenség: a gramofon (amelyet kis kocsira szerelve lehet tolni, olcsó és lemezei gyakran változtathatók), a rádió (amelyet akkor hallgathat el az ember, amikor akarja) és a modern építkezés nyomása alatt (amely a szűk, lépcsősfeljárati kapukat kedveli s ahol a kapualja nem az udvarba, hanem zárt lépcsőházba vezet). Most már csak egy „gyár“ dolgozott, az is csak három emberrel (akik közül kettő a tulajdonos és annak fia volt), új *verklit* már nem is építettek, csak az odaküldött régi darabok javításával pepecseltek.

A *verkli* úgy járt, mint a haladás minden pionírja. Egykor elvégezte azt, amit három zongorista együtt nem tudott végezni, annyi hangot tudott egyszerre leütni. Aztán utat mutatott az euharmonikus, szinkronizált akkordok felé s végül megindította a legmodernebb gépzene folyamatát. Aztán áldozatul esett ugyanennek a gépzenenek, amely technikai újításaival messzi túlhaladt a jó öreg *verklin*.

A százéves harmonika

A *verklinek* e csendes kimúlásával szemben annál feltűnőbb a többi prolihangszernek, elsősorban a *harmonikának* rangemelése a jazz révén; igaz, hogy most sokkal előkelőbb hangzó „akkordéon“ nevet kapott. *Pierre MacOrlan*, a háborúutáni Párizs egyik legnagyobb misztifikátora, aki tengerészkalandregényeivel szerzett magának nevet anélkül, hogy valaha akárcsak a Szajrán is hajókázott volna s „tengerész-élete“ főként a kurtaszárú tengerészpipa szívásában merült ki, éppen matröz-szimptómiánál fogva kezdte a harmonikát — a tengerenjáró vitorláshajók orkeszterét — irodalmi dívatba hozni. Amikor a harmonika százegynéhány évvel ezelőtt — egy *Damian* nevű bécsi hangszerkészítő konstruálta 1829-ben az első ilyen hangszert — világhódító útjára elindult s első társadalmi sikerei után hamarosan lesüllyedt a kikötővárosok csapszékeihez, nem gondolta volna, hogy ragyogó fehérre lakkozva, alumíniumból építve, valamikor még az előkelő nemzetközi hotelélet sztárjává lesz. Ma pedig csakugyan ez a helyzet. Az olasz *Castelfidardo* helység, ahol 1863 óta építenek harmonikákat, ma talán az egyetlen hely Európában, ahol nincs munkátlan, sőt ahol még külföldi szakmunkásokat is alkalmaznak. Vagy 20 kisebb-nagyobb harmonikagyár szórja innen világszerte az akkor déonokat, amelyeknek külön gyártási titkaik vannak, úgyhogy vagy öt évvel ezelőtt egy német munkást ki is kellett utastítani, amikor rájöttek, hogy esténként pontos és szakszerű jelentéseket ír annak a német harmonikagyárnak a részére, amelynek megbízásából kémkedni jött a *castelfidardo* üzemekbe.

A lövészárók zenekara

Egy másik prolihangszer, amely a világháború lövészárók-életének köszöni a felvirágzását, a *szájharmonika*. Minden más hangszerrel szemben az volt az előnye, hogy nem foglalt el helyet, könnyen zsebre lehetett venni s akár menetelés közben is elővenni. Az eredetileg gyerekjátéknak szánt, egy-oktávás hangszert emiatt mindjobban kifejlesztették a háború alatt, precíz kísérő-akkordokkal látták el, sőt billentyűzetet is építettek rá. Ma Angliában már külön Szájharmonika-Liga működik 1926 március óta. (Címe: *Mr. Michaelis, Secretary, Mouth-Organ League, 107, Borough High-Street, London, S. E. 1*). A liga évről évre bajnokságot ír ki Nagybritannia és Írország legjobb szájharmónikásai számára. Legújában pedig a Württembergi Országos Iparmúzeum (Stuttgartban) 2000 márkányi díjakat tűzött ki az összes német hangszerkereskedők számára.

FOGAT FOGGAL...

MONDJA A PÉLDASZÓ

FOGAT OVENALLAL MONDJA A KÖZVÉLEMÉNY

a következő témával: „Hogyan lehet a szájharmokia forgalmát könnyen és egyszerű eszközökkel fokozni?”

A véletlenül született hangszer

S végül a leglázárabb prolihangszer, az *okarina*, amelynek viszont két neves akadémikus-védője támadt: *Augusto Majani*, a bo-lognai festészeti akadémia rektora és — természetesen — *Marinetti*, az olasz kuriózumok javíthatatlan propagátora. Az *okarina* is már tisztos korra tekinthet vissza, *Budrió*-ban, amely ma is székhelye e hangszer gyártásának, a 70-es években véletlenül bukkant rá egy *Giuseppe Donati* nevű gölöncsér, aki terrakottából akart fuvalát készíteni. A még puha formát leejtette a földre, ott felejtette s az az esés következtében eltorzult formában száradt meg. Pár nap múlva felemelte a földről, beléfújta s azt vette észre, hogy valami furcsa U-hangot ad a szerencsétlenül járt flóta. Megtartotta ezt a véletlen formát — a mai *okarina* tömpe, barok alakját — s most ugyanez a formára kezdett nagyban gyártani. Hamarosan egész zeneirodalom keletkezett az *okarina* körül, amelyet öt különböző hangméretben készítettek. 1880-ban már diadalmasan vonul be az *okarina* a párizsi *Cirque d'Hiver*-be s onnan elterjed a dívatja világszerte. Ma is *Budrió*-ban él a leg-híresebb *okarina*-„építő“: *Guido Chiesa*, aki sikeresen iparkodik kreációit a jazz-zenébe bevezetni.

A népzenevé demokratizált gépzeneének ma külföldön már egész kultusza van, mert belátták, hogy a zene szociális funkciója a primitív ősember korától kezdve egészen a világháborúig mindenkor egyik legfontosabb kísérőeleme a tömeglélek hangulati elemeinek. *André Sarnette*, a párizsi zenei főiskola orgonatanárszékének vezetője, a francia kormány megbízásából pár év előtt külön programot dolgozott ki a gépzene reformálására és a tömegkultúra szolgálatába állítására.

A rang- és címinfláció mai korában az „udvari zenészek“ is megérdemlik, hogy a Tömeg öfelsége „udvari“ zenészeivé avasználjanak!

SÜRGŐS TÁVIRAT

Vegyen vagy rendeljen országhországon

Töröknel!

Huzás már e héten április 14-én és 17-én

Elérhető legnagyobb nyereséggel ötszáz ezer pengő Egész P.24. Fel P.12. Negyed P.6.

Török A. és Isa Bankház r.t.

Budapest, IV., Szervita-tér 3. Rendelés postautalványon, levelező-lapon vagy telefonon (82-0-66)